

MIESTO A ÚLOHA TRADÍCIÍ V SPOLOČENSKOM VÝVOJI

PETER GREGUŠ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

Problém tradícií je pre marxisticko-leninskú filozofiu aktuálny a zaujímavý z viacerých aspektov. Analýza pojmu tradícia má značný metodologický význam pre mnohé spoločenské vedy. Je to nielen etnografia¹, ale aj história, archeológia, sociológia atď. Objasnenie pojmu tradície je dôležité pri realizácii úlohy vytýčenej Leninom: osvojovať si všetky predchádzajúce výdobytky kultúry a prekonávať prežitky minulosti. Metodologická analýza pojmu tradícia nám pomôže lepšie chápať reálnu návaznosť generácií z hľadiska konfliktu sociálnych záujmov, lepšie analyzovať návaznosť či konfrontáciu rôznych druhov a typov svetonázorov, umožňuje z inej strany pristúpiť ku skúmaniu súčasnej krízy buržoáznej spoločnosti. Ďalej je tu súvislosť s aktuálnymi problémami politickej kultúry, analýza pojmu tradícia má značný význam pre ďalšie rozvíjanie pokrokových revolučných tradícií. V súčasnom období napokon analýza tohto pojmu má význam aj pri konfrontácii s buržoáznu novokonzervatívnou ideológiou.

Na najvšeobecnejšej úrovni nachádzame celé spektrum pokusov o vymedzenie pojmu tradícia. Široké je vymedzenie A. G. Spirikina, podľa ktorého je tradícia „určitý typ vzťahov medzi nasledujúcimi štádiami rozvíjajúceho sa objektu, rátajúc do toho aj kultúru, keď staré prechádza do nového a produktívne v ňom pracuje“ (1, s. 8). Podľa E. S. Markariana je tradícia „skupinová skúsenosť vyjadrená v sociálne organizovaných stereotypoch, ktorá prostredníctvom priestorovočasovej transmisie sa akumuluje a reprodukuje v rôznych ľudských kolektívoch“ (2, s. 80). Analógiu pôsobenia tradícií vidí Markarian v mechanizme dedičnosti, a hoci spomína prácu J. K. Rebaneho (3), z určitého dôvodu nepoužil pojem sociálna pamäť. Podľa A. Höniga sú zasa tradície „ideovým koncentrátom existujúcej a aktívne pôsobiacej časti minulosti“ (4, s. 1070). M. B. Zykov zasa stotožnil pojmy tradícia a sociálna pamäť. Podľa jeho slov „kultúrnu tradíciu možno chápať ako *sociálnu pamäť*, ako akýsi materializovaný program reakcií na určité situácie“ (5, s. 46—47).

Sociálna pamäť je pojmom, ktorý označuje fungovanie prostriedkov určitých uchovávať informácie, ktoré majú pre spoločnosť dôležitý význam, bez sociálnej pamäti nemôžu existovať ani sociálne skupiny a triedy, ani spoločnosť ako taká. Podľa V. A. Rebrina je sociálna pamäť „proces fixácie vo forme, ktorá má význam pre celú spoločnosť uskutočňovaný spoločnosťou pomocou osobitných inštitúcií, mechanizmov a prostriedkov, ktorá systematizuje a uchováva (mimo ľudských hláv) teoreticky zovšeobecnené kolektívne skúsenosti ľudstva, ktoré dosiahlo v procese rozvoja vedy, filozofie, umenia, poznatkov a obrazných predstáv o svete... Táto pamäť je neoddeliteľným prvkom duchovného života spoločnosti, jej spoločenského vedomia (6, s. 44—45). J. K. Rebane zasa zdôrazňuje, že „sociálna pamäť zahŕňa oveľa širšiu sféru ako je sféra poznatkov, návykov a poznatkov dedených z pokolenia na pokolenie“ (7, s. 46). Podľa neho má sociálna pamäť takýto obsah: „1. nazhromaždené

¹ Napríklad v tejto súvislosti upozorňujeme na diskusiu, ktorá prebiehala r. 1981 na stránkach časopisu *Sovetskaja etnografija*.

poznatky; 2. logická štruktúra myslenia v naširšom zmysle slova (vrátane myšlienkových operácií, kategoriálnej štruktúry, matematického aparátu atď.) ...; 3. formy spoločenského vedomia; 4. spoločenské hodnoty“ [8, s. 28—29]. Podľa Rebaného existujú tri veľké skupiny nositeľov sociálnej pamäti: „1. výrobné prostriedky a zvecnené výsledky práce, často zovšeobecnené v pojmoch materiálna kultúra a druhá príroda; 2. objektívne spoločenské vzťahy, ktoré sa v konečných dôsledkoch zakladajú na výrobných vzťahoch; 3. jazyk v širokom zmysle slova, t. j. „prirodzené“ jazyky, ich rôzne technické modifikácie, a tiež mimojazykové semiotické prostriedky“ [7, s. 47].

Podľa nášho názoru pojem tradície nemá zmysel mimo činnosti. Tým sa aj tradícia líši od sociálnej pamäti. Tradícia neznamená sociálnu skúsenosť ako takú, ale aj špecifický spôsob fungovania tejto skúsenosti. Ako sme už povedali, sociálna pamäť znamená spôsob uchovávania sociálnych informácií, tradícia je spôsob ako sociálne informácie uvoľňované zo sociálnej pamäti špecificky v spoločnosti pôsobia. Preto je aj ohraničená možnosť analógie tradícií s biologickou dedičnosťou. Tradície nie sú adaptívnym mechanizmom sociálneho organizmu voči vonkajšiemu prostrediu (či prírodnému alebo sociálnemu), ale aj sprostredkujúcim činiteľom medzi materiálным a duchovným, minulosťou a prítomnosťou. Tradície nie sú sprítomnením celého obsahu sociálnej pamäti, nie sú púhou reprodukciou minulosti, ale určité tradície sú predpokladom ďalšieho vývoja spoločnosti a kultúry. Vytvárajú mechanizmus sprostredkujúci rozvoj obsahových foriem ľudskej činnosti, ktorý na jednej strane schematizuje predpoklady činnosti subjektu, prevádza ich do formy stabilných noriem a na druhej strane reprodukuje ideálne normy predchádzajúcich generácií ako rámec činnosti súčasníkov, mení ich na objektívne existujúce spoločenské predpoklady a podmienky činnosti.²

V tejto súvislosti vystupuje vzťah pojmov tradícia na jednej strane a norma a obyčaj na druhej. Často sa tradične fungujúce obyčaje a normy nazývajú tradíciami, čo prináša pojmový zmätok. Tradícia totiž neznamená reálnu normu ako takú, ale ide o špecifický spôsob fungovania noriem a obyčajov. Teda sa skôr prikláňame k názoru, že zmysel tradície nie je vo vytváraní samostatných schém, vzorcov, paradigiem činnosti, ale vo forme ustanovovania a sankcionovania týchto vzorcov. Tradícia sa teda vždy môže realizovať iba tak, že produkuje určité normy činnosti a vzťahov. Normy a obyčaje súvisia s tradíciami do tej miery, do akého stupňa vystupujú ako historicky určené, všeobecne platné smernice, podľa ktorých sa aktívne pôsobiaci subjekt riadi sociálnymi skúsenosťami ľudstva.

Tradícia sa obyčajne stavia proti inovácii. Inovácia sa často chápe ako absolutizácia tvorivej aktivity, kým tradícia ako prejav stagnácie. Markarian uvádza, že „podobná kontrapozícia by bola správna, ak by sme tieto javy chápali staticky. V prípade dynamického chápania tradície sa ukazuje ako nesprávna, pretože ľubovoľná inovácia, ak ju prijme väčšina ľudí patriacich do určitej skupiny, sa v dôsledku toho stereotypizuje a sama sa mení na tradíciu“ [2, 80—81]. Dynamika tradícií je teda neustálym procesom prekonávania jedných druhov sociálne organizovaných stereotypov a ich zámena novovytvorenými.³ Inovácia je teda v istom zmysle podriadená tradícii, „od objemu

² Porov. prácu V. B. Vlasovovej [9].

³ Konkretizáciou analýzy vzťahu tradícií a inovácií je zaujímavá štúdia A. I. Gladčenkova o syntéze tradícií a inovácií v súčasnej japonskej kultúre [10].

a charakteru fondu kultúrnej tradície mimoriadne závisí charakter a objem inovácií, časť ktorých sa v dôsledku syntézy tradícií a inovácií stáva novou tradíciou a dopĺňa fond kultúrnej tradície“ [10, s. 127–128].

Dynamický charakter tradícií nás musí viesť k predpokladu rôznych typov orientácie voči tradíciám. Prínajmenšom musí existovať spoločnosť s minimálnou inováciou („tradičná“) a spoločnosť kladúca väčší dôraz na dynamické spájanie tradícií s inováciami („moderná“). Pravda, každá spoločnosť sa musí opierať o určité tradície, takže už zo samotnej pojmovej podriadenosti inovácií tradíciám vyplýva nemožnosť akejsi „inovačnej“ spoločnosti.

Pre tradičnú spoločnosť je charakteristické, že sociálna skúsenosť fixovaná v daných obsahových formách činnosti alebo správania sa je chápaná v meniacej sa situácii ako niečo dané zvonka, čo nemožno kriticky hodnotiť. Vedomie sa aktívne zapája, aby sa pochopil zmysel obsahu iba vtedy, ak táto vopred daná forma z nejakých príčin zlyhala, ak činnosť nevedla k želanému výsledku. V tradičnej spoločnosti skoro absolútne prevláda konzervatívna stránka pôsobenia mechanizmu tradícií.⁴ Rozvoj obsahových foriem je mimoriadne pomalý a uskutočňuje sa predovšetkým ako odchýlka od tradičných stereotypov. K „tradičnej“ spoločnosti patria rôzne typy a druhy predkapitalistických spoločností bez ohľadu na to, či boli alebo neboli triedne antagonistické. Pre „tradičnú“ spoločnosť sú typické viac-menej uzavreté sociálne skupiny, vzťahy medzi týmito skupinami boli obmedzené a reglementované, výrobné sily a spoločenská deľba práce neboli rozvinuté; činnosťou charakteristickou pre „tradičnú“ spoločnosť bolo poľovníctvo a zber alebo poľnohospodárstvo. V triedne antagonistickej „tradičnej“ spoločnosti základom spoločenskej výroby je v prevažnej miere mimoeconomické donucovanie, ktoré je založené na osobných vzťahoch medzi vykorisťovateľmi a vykorisťovanými, tradícia ako univerzálny regulátor ľudskej činnosti tu vystupuje ako jeden z faktorov stability mimoeconomického donucovania.⁵

Treba však upozorniť na kvalitatívnu diferenciáciu „tradičných spoločností. Ide nielen o rozdiely podmienené tým, či išlo o spoločnosť predtriednu alebo triednu, či úrovňou vývoja v rámci danej spoločensko-ekonomickej formácie alebo o rozdiely podmienené historickými, etnickými či inými osobitosťami, ale aj rozdiely podmienené špecifikou východiskovej tradície. Za „tradičnú“ spoločnosť považujeme napr. európsky feudalizmus, no je tu rozdiel medzi raným feudalizmom, keď takmer absolútne prevažoval naturálny charakter poľnohospodárstva, keď „slabí, chronicky podvyživení a nedostatočnými nástrojmi vyzbrojení roľníci sa museli držať tých miest, ktoré mohli obrábať bez väčších ťažkostí, teda predovšetkým voľných a nezalesnených planín. Žili tak rozptýlení vo veľkom lese, ktorý oddeľoval jedných od druhých... Ľudia sa nestýkali buď vôbec nie alebo iba výnimočne, žili v izolácii, ktorá iste nepodporovala šírenie nových ideí a nových poznatkov“ [12, s. 22], aj keď vyspelým

⁴ Hoci „klasici marxizmu pozitívne hodnotili revolučné tradície, predsa len u nich viacej nachádzame výroky charakterizujúce tradície ako retardačné, vývoja neschopné formy [porov. napr. známy Marxov výrok: „Tradícia všetkých mŕtvych pokolení zatažuje mozog živých ako mora“ [11, s. 249]. Je to zapríčinené orientáciou klasikov predovšetkým na revolučnú kritiku prežitých sociálnych poriadkov, ideológií a hodnôt.

⁵ Tradícia dokonca ovplyvňovala aj rôzne formy protestu či vzbury proti panujúcemu poriadku, napr. stredoveké nevoľnícke povstanie a vzbury.

feudalizmom „mestá prinášajú úplne iný život“ [12, s. 27]. Východiskovými tradíciami sa líšila „tradičná“ európska feudálna spoločnosť napríklad od „tradičných“ ázijských spoločností.⁶ Keď hovoríme o naozaj typickej „tradičnej“ spoločnosti, môžeme uviesť ako príklad Čínu.⁷

Podľa G. F. Saltykova „význam tradícií pre tradičný, čínsky spôsob života“, ktorý možno do určitej miery chápať ako „konfuciánsky spôsob života“, je tak veľký, že je ho ťažké preceniť“ [13, s. 14]. Stabilitu konzervatívnej konfuciánskej tradície G. F. Saltykov objasňuje nielen krajne spomaleným tempom vývoja čínskej spoločnosti, skostnatenosťou sociálnych podmienok, ale aj „mimoriadnym významom sociálne psychologických faktorov, úspešnej korešpondencii Konfuciových ideí s charakteristickými vlastnosťami a osobitosťami historických osudov čínkeho ľudu a jeho národného charakteru“ [13, s. 14–15]. G. F. Saltykov zdôrazňuje, že staročínske národné tradície napomohli stabilizovať administratívny systém a sociálnu štruktúru Číny a táto stabilita drasticky obmedzovala možnosti súkromnej podnikateľskej iniciatívy a hospodárskeho rozvoja. Vznikol bezvýchodiskový kruh, ktorý nedokázali prelomiť ani hospodárske a politické krízy, ani roľnícke povstania, ani viacnásobné dobytie krajiny barbarmi. Predpoklady pre vznik niečoho kvalitatívne nového vznikli až po násilnom vtiahnutí Číny do svetovej kapitalistickej sústavy v 19. stor. No strnulý systém tradícií neprestával pôsobiť ani v nových podmienkach. Podľa A. N. Želochovceva dokonca „kultúrna revolúcia“,... veľkohubo deklarovala rozchod so starou tradíciou, pričom sa tento rozchod sprevádzal energickými akciami, ktoré otriasli celým svetom. Napriek tomu aj duch, aj metódy, aj formy a nakoniec zmysel všetkého, čo so sebou priniesla táto „revolúcia“, boli pre Čínu veľmi tradičné“ [13, s. 350].

Moderný typ vzťahu k tradíciám sa vyznačuje tým, že sociálna skúsenosť sa v ľudskej činnosti neprodukuje pasívne, ale podľa meniacich sa podmienok. Realizuje sa na základe kritického hodnotenia, keď formálna stránka vytváraná pôsobením tradície akoby vznikla znova na základe uvedomelej činnosti subjektu a nie na základe vonkajšieho stimulovania. V modernom type vzťahu prevláda druhá stránka mechanizmu tradícií, inovačná, ktorá pôsobí aj vtedy keď sa tradície reprodukujú bez podstatných zmien. V modernej spoločnosti tradície si zachovávajú svoje formálne pôsobenie, no obsahovo sa menia, čo je podmienené mimoriadne prudkým tempom vývoja a obsahových zmien ľudskej činnosti. Tradície na rozdiel od „tradičných“ spoločností už nie sú univerzálnym regulátorom diania v spoločnosti, ale sa uplatňujú predovšetkým v oblasti kultúry, duchovnej produkcie, sociálnych vzťahov. Kým v „tradičných“ spoločnostiach tradície pôsobili regulatívne aj vo výrobe (nielen tradičné metódy v poľnohospodárstve, ale napr. cechy v stredovekej Európe), úloha tradícií je v modernej výrobe nevyhnutne obmedzená.

V. B. Vlasova [9] uvádza, že napriek upevňovaniu moderného typu orientácie

⁶ Podľa D. Třeštka vyspelý európsky feudalizmus „bol svojím spôsobom jedinečný... Európa sa dala na cestu, ktorá bola iná než cesta celého ostatného sveta. Bola to cesta, ktorá viedla k priemyselnej revolúcii a tým k modernej spoločnosti“ [12, s. 28]. Podľa všetkého táto jedinečnosť bola podmienená návaznosťou na antickú tradíciu.

⁷ Upozorňujeme na zborník sovietskych sinológov o úlohe tradícií v čínskych dejinách a kultúre [13], kde v prácach G. F. Saltykova, L. S. Vasilieva a A. N. Želochovceva nachádzame snahu vychádzať z určitej teoretickej koncepcie pojmu tradícia.

voči tradíciám, predsa len úplne nezmizol jej klasický typ. Ten ešte v modifikovanej podobe pôsobí v niektorých oblastiach, hlavne vo výchovnom procese. Vychádzajú z neho vychovávateľa dorastajúcej generácie, u ktorej ešte nie je dostatočne rozvinutá schopnosť samostatne konať a tvorivo myslieť a u ktorej je presne vymedzený okruh jej činnosti a sociálnych vzťahov. Vychovávateľ používa tradičné formy a vychovávaný ich prijíma ako hotové normy konania a správania sa, od ktorých sa nepripúšťajú podstatné odchýlky.⁸ Treba si však uvedomiť ohraničenosť tohto typu orientácie v danej oblasti, ide nielen o ohraničené úlohy, ktoré sa takto riešia, ale je obmedzený aj obsah tohto riešenia. Napríklad, vo výchove sa používajú detské hry, ktoré majú tradičnú, ritualizovanú podobu, no deťom sa vštepuje podstata rozdielu medzi skutočnosťou a hrou.

Vyššie sme hovorili o dvoch typoch „tradičných“ spoločností, jeden bol schopný transformácie na modernú spoločnosť, kým v druhom práve sila pôsobenia tradícií redukuje možnosť takejto transformácie na minimum. Aj spoločnosť, ktorá sa vyznačuje moderným vzťahom k tradíciám, moderná spoločnosť, netvorí jediný typ. Aj keď kapitalistická a socialistická spoločnosť sú voči „tradičným“ spoločnostiam modernou spoločnosťou, ani orientáciou voči tradíciám netvorí jeden typ.

Kapitalistickú spoločnosť charakterizuje individualistická orientácia voči tradíciám. Podľa J. A. Zamoškina „pre americkú individualistickú tradíciu je charakteristické, že za hlavnú a prvotnú hodnotu, za suverénny subjekt ľudského života pokladá práve jednotlivca, a nie spoločnosť, triedu, sociálnu skupinu alebo nejaké inštitucionalizované spoločenstvo (štát, rodinu atď.). V súlade s touto tradíciou sa síce jednotlivec môže pokladať za člena spoločnosti, triedy, skupiny či spoločenstva, ale má sklon hodnotiť ich z hľadiska ich utilitárno-pracovného alebo funkčného vzťahu k svojmu osobnému záujmu“ [14, s. 17]. Svetonázor, ideológia a psychológia individualizmu sa rodili v boji charakteristickým hierarchickým poriadkom „tradičnej“ feudálnej osobnej závislosti, boji proti nivelizácii osobnosti, ktorej systém tradícií vnucoval presný a podrobný stereotyp správania sa a konania. Človek oslobodený spod útlaku feudalizmu sa chcel stať sám sebe cieľom, a nie prostriedkom na realizáciu cieľov feudálnych stavovských alebo byrokratických inštitúcií, ktorým bol odcudzený, ktoré ho zotročovali.

Musíme však upozorniť na okolnosť, ktorou sa USA odlišujú od Európy, americká spoločnosť vznikala v špecifických podmienkach, tlak tradícií „tradičnej“ spoločnosti bol oveľa menší a prekonateľný.⁹ Vďaka relatívnej historickej diskontinuite možno považovať americkú spoločnosť za typický model fungovania tradícií buržoáznej spoločnosti „očistenej“ od tradícií „tradičnej“ feudálnej spoločnosti. Mnohé negatíva systému tradícií buržoáznej spoločnosti, ktoré sa prejavovali alebo prejavujú v Európe, by sa inak mohli javiť ako

⁸ Naopak často v „tradičných“ spoločnostiach sa systém sociálnych vzťahov pripodobňoval rodinným vzťahom a pôsobenie tradícií sa pripodobňovalo rodičovskej výchove (najzreteľnejšie sa to prejavovalo v pôsobení konfuciánskych tradícií).

⁹ V USA, pravda, nachádzame návaznosť na európske tradície, predovšetkým britské. Zväčša ide o tie tradície, ktoré boli predznačením alebo zárodkom buržoáznej spoločnosti (tradície puritanizmu alebo britského právneho systému), no tieto prevzaté tradície boli zmenené na americký obraz.

neprekonané tradície „tradičnej“ spoločnosti (elitárska aristokracia, byrokraticizmus atď.).

Skúsenosti typického amerického podnikateľa obdobia voľnej konkurencie, jeho svetonázor a systém hodnôt poskytli základný empirický materiál, na základe ktorého sa vytvorila určitá sústava tradícií: orientácia na „životný úspech“, ktorého indikátorom je bohatstvo a moc zakladajúca sa na súkromnom vlastníctve. Nemožno však popierať ani kladné stránky „amerického charakteru“, ktoré vyplývajú z amerických tradícií: pracovitosť, vynachádzavosť, schopnosť improvizovať, odvahu, silu vôle, snahu zefektívniť svoju prácu. Spoločný boj proti prírodným silám v období zrodu americkej spoločnosti napomáhal vznik tradíciám vzájomnej spolupráce, tolerance voči iným názorom, skromnosti a pod. Konkurenčný boj vyplývajúci z buržoázneho systému obmedzil vplyv týchto tradícií.¹⁰

V „tradičnej“ spoločnosti sa pôsobenie tradícií prejavovalo vonkajším osvojovaním si určitých stereotypov, no pre modernú orientáciu voči tradíciám je charakteristické, že tradície sú vnútorným stimulom subjektu, ktorý ich pôsobenie prijíma vedome. Preto „osobnosť, ktorej vedomie je ešte stále v zajatí starých (individualistických — P. G.) tradícií, prežíva konflikt očakávaní a skutočností svojiskými formami. Krízu individualizmu vníma taká osobnosť ako krízu jej vlastných hodnôt, ako krach jej životných cieľov a nádejí“ [14, s. 51]. Tento systém hodnotovej orientácie, ktorý sa dostáva do konfliktu s realitou, ktorá tejto orientácii protirečí, poskytuje osobnosti alternatívne spôsoby interpretácie tohto konfliktu. Individualistická ideológia hlása, že človek, ktorý nedokázal realizovať možnosti, ktoré mu údajne poskytuje spoločnosť slobodného podnikania, musí z toho viniť výlučne seba samého. Ľudia, ktorí nedosiahli úspech podľa meradiel tradičného individualistického chápania, si neúspech zavinili svojou vlastnou neschopnosťou. Okrem pocitov viny za vlastnú neschopnosť je aj iná možnosť vyrovnania sa s neúspechom: „rozčarovaný a roztrpčený individualista často prejavuje sklony k agresivite a krutosti“ [14, s. 60]. Tieto pocity nemusia mať konkrétnu sociálnu adresu, môžu sa ľahko a ľubovoľne meniť, prenášať z jedného objektu na druhý.¹¹

Tradičný systém hodnotových orientácií prináša nevyhnutne protirečenie medzi „pragmatizmom“ a „moralizmom“. Kým „pragmatizmus“ znamená orientáciu dosiahnuť úspech za každú cenu, „moralizmus“ znamená orientáciu na dodržiavanie „rámcových noriem“ (noriem predstavujúcich nevyhnutnú stránku existencie spoločnosti) ako hlavnej smernice činnosti. Individualistická orientácia na „cieľové normy“ (úspech) je „pragmatickou“. Porušovanie „rámcových noriem“, t. j. snaha dosiahnuť úspech aj zločinným jednaním, je typické pre buržoáznu spoločnosť a menovite pre americkú. Protirečenie medzi „pragmatizmom“ a „moralizmom“ sa rieši tak, že v prípade „úspechu“ sa zväčša porušenie „rámcových“ noriem toleruje; ak je to výhodné, apeluje sa na „moraliz-

¹⁰ Niekedy sa vplyv týchto tradícií môže prejavíť, vzhľadom na okolnosti, v bizarnej forme (protestné hnutie americkej mládeže v šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov). Americké tradície poskytli osobitné rysy (v kladnom i zápornom zmysle) americkému robotníckemu hnutiu.

¹¹ V minulosti sa agresívne pocity do určitej miery mohli vybiť v ritualizovanej forme. Poľský sociológ J. Wiatr vidí príčinu vzrastu agresivity v súčasnej západnej spoločnosti v „nadmernom morálnom liberalizme“ a v neúčinnosti „spoločenských sankcií orientovaných proti agresívnemu správaniu“ [15]. Ostáva otáznym, prečo sa západná spoločnosť stala „pritakávajúcou“ voči násilliu?

mus“, no „cieľové“ normy pripúšťajú odklon od „moralizmu“, ak to môže viesť k úspechu.

Veľmi približne sa dá povedať, že „moralizmu“ zodpovedá konzervativizmus a „pragmatizmu“ liberalizmus. Liberalizmus bol orientovaný na podnikateľskú iniciatívu, energiu a vynaliezavosť, zdôrazňoval inovačný moment americkej sústavy tradícií. Konzervativizmus akceptoval základné ideály amerického kapitalizmu, ale viac zdôrazňoval konzervujúcu, stabilizujúcu stránku tradícií, ktoré sa vytvárali v procese formovania kapitalizmu, na udržanie a reprodukciu už vzniknutej sústavy hierarchie, na kontinuitu a udržiavanie statu quo. Kým liberalizmus zdôrazňoval dôsledný individualizmus, konzervativizmus hlásal začlenenie osobnosti do tradičnej sústavy celkov, kam jednotlivec patril (rodina, obec a národ).

Pre buržoázne myslenie v západných krajinách je v sedemdesiatych-osemdesiatych rokoch charakteristický nástup novokonzervativizmu. Konzervativizmus ako taký je charakteristickým typom myslenia a konania tých sociálnych skupín, ktorých spoločenské postavenie ohrozujú objektívne tendencie vývoja spoločnosti. Kým liberalizmus aspoň do určitej miery pripúšťal, že konfrontácia rôznych sociálnych tendencií môže vyplývať zo samotného vnútorného vývoja spoločnosti, pre konzervativizmus sú takéto procesy výsledkom akéhosi vonkajšieho, cudzorodého pôsobenia. Konzervativizmus ako filozofia statu quo zidealizoval určitý model spoločnosti, ktorý je treba zachovať voči akýmkoľvek zmenám. Pre konzervativizmus je charakteristické moralizovanie, hlásanie absolútnych nemenných právd. Z toho vyplýva strata orientácie smerom k budúcnosti, existuje iba minulé pretrvávajúce v prítomnom, ktoré by sa malo zachovať bez zmien do budúcnosti.

Vedomie ešte stále spojené s tradičnými buržoáznymi typmi orientácie, vedomie neuspokojené, nešťastné; vedomie, ktoré prežíva mučivý strach z budúcnosti a pociťuje nostalgiu za idealizovanou minulosťou, také vedomie prijíma konzervativizmus, dôraz na tradície vzniknuté v kapitalistickej spoločnosti. V tejto súvislosti sa môžu, ako hovorí A. I. Gladčenko, uplatňovať „svojou formou a hlavne svojou formou a hlavne svojím obsahom najrutinnejšie a najperspektívnejšie prvky kultúrnej tradície“ (10, s. 129).

Socialistická spoločnosť je aj svojou orientáciou voči tradíciám iným typom spoločnosti. Oproti „tradičným“ spoločnostiam je tu uvedomelý vzťah k tradíciám a ich kritické prehodnocovanie, pôsobí tu aj inovačný moment tradícií, no charakteristické sú viaceré podstatné rozdiely.

Jedným zo základných rozdielov je orientácia osobnosti, je kolektivistická oproti individualistickej orientácii buržoáznej spoločnosti. Tradície socialistickej spoločnosti nadväzujú na revolučné tradície proletariátu (napr. internacionalizmus a demokratizmus) a tradície revolučných hnutí vôbec. Z leninskej výzvy osvojiť si všetky výdobytky predchádzajúcej kultúry vyplýva nevyhnutnosť nadviazať všetky pokrokové tradície. Najstaršími pokrokovými tradíciami sú tradície antickej kultúry. Okrem iného tieto tradície charakterizuje taký náboj ideí a metodologických postupov, ktoré za priaznivých okolností môžu viesť k lámaniu duchovnej nadvlády stereotypov a prežitých tradícií. Kríza

¹² Hoci v európskom stredoveku bol pokus nadväzovať na antické tradície tak, aby sa potlačili ich progresívne prvky a slúžili ideológii „tradičnej“ spoločnosti, renesančné myslenie nadviazalo na progresívne tradície antiky a prelomilo duchovnú nadvládu náboženskej ideológie „tradičnej“ feudálnej spoločnosti.

buržoázneho myslenia ústi do snahy túto progresívnu tradíciu antiky odstrániť alebo dezinterpretovať.¹³

A. N. Gladčenkovi uvádza, že kým tradície „tradičných“ spoločností mali etnický charakter, „intenzifikácia syntézy tradícií a inovácií vedie k širokému zapájaniu prvkov kultúrnych tradícií národov, k rýchlej internacionalizácii fondu kultúrnych tradícií“ (10, s. 128). Treba tu však dodať, že k stabilite fondu národných kultúrnych tradícií napomáha tá okolnosť, že v prípade tradícií prevažuje formálna stránka. V. M. Gochman poukázal na okolnosť, že Leninova formulácia charakterizujúca socialistickú kultúru ako socialistickú obsahom a národnú formou sa interpretovala tak, že sa podceňovala forma. Apriórne sa predpokladalo, že rozdiely vo formách kultúry sa čoskoro odstránia či prekonajú, hoci mnohé z nich sa ukázali byť mimoriadne stabilnými (17, s. 139). Túto stabilitu rôznych etnických foriem kultúry zdôrazňujú mnohí autori.¹⁴ Hoci proces internacionalizácie tradícií by mal mať oporu v tom, že vývoj modernej spoločnosti narúša národné hranice, existujú procesy, ktoré do určitej miery stabilizujú fond národných tradícií [napríklad pôsobenie moderných hromadných oznamovacích prostriedkov narúša nielen fond národných tradícií, ale ho môže aj posilňovať].

V robotníckom hnutí sa niekedy prejavovala tendencia preceňovať silu pôsobenia revolučných či pokrokových tradícií. Zabúdalo sa na to, že aj pokrokové tradície môžu byť buď dezinterpretované alebo vyhlasované za zastarané.¹⁵

S predstavou modernej spoločnosti sa spájajú niektoré tradície, ktoré bude treba v dohľadnej budúcnosti kriticky prehodnotiť (ako je napríklad predstava, že vývoj spoločnosti musí byť spätý s extenzívnym rastom výroby, že spotreba môže narastať bez ohľadu na zdroje) a bude musieť dôjsť k určitej dezindustrializácii a dezurbanizácii (18, s. 99). Ešte kritickejšie sa bude treba postaviť k tradícii hodnotiť spoločnosť podľa úrovne spotreby.

Problematika tradícií má mnoho aspektov. Pred marxistickou filozofiou stojí úloha nájsť pre túto mnohoaspektovosť spoločného menovateľa. Význam tradícií je predovšetkým v ich sprostredkujúcej úlohe medzi minulosťou a prítomnosťou, minulosť pôsobí predovšetkým prostredníctvom tradícií a obsah sociálnej pamäti pôsobí v prítomnosti v oblasti nadstavby hlavne tak, že prechádza mechanizmom tradícií (obraz minulosti samotnej v spoločenskom vedomí nie je bezprostredne reprodukováaná sociálna pamäť, ale zväčša to býva tradíciou ovplyvnený súhrn predstáv o minulosti). Týranie tradícií v „tradičnej“ spoločnosti spočívalo v determinácii minulosťou, ktorá mala podobu absolútnej reglementácie tradíciami, čo značilo stratu rozmeru budúcnosti. Moderná spoločnosť túto tyranie zlomila tým, že spojením tradícií s inováciami umožnila dynamický vývoj spoločnosti; moderná spoločnosť je charakterizovaná pojmom pokroku. Pravda, samotná dynamika modernej spoločnosti ne-

¹³ Na túto tendenciu upozornil už za druhej svetovej vojny poľský filozof T. Kroński (16).

¹⁴ Táto formálna stránka, ktorá napomáhala uchovávať národný charakter tradícií, hoci sa naplnili novým obsahom, sa názorne prejavila napr. v Japonsku.

¹⁵ Pôsobenie tradícií robotníckeho hnutia sa napr. preceňovalo pri nástupe revizionizmu na začiatku nášho storočia alebo pred nastolením fašizmu v Nemecku. U nás sme boli svedkami snáh dezinterpretovať pokrokové národné tradície alebo tradície protifašistického odboja.

znamená to isté chápanie budúcnosti. V „tradičnej“ spoločnosti úloha historického subjektu sa redukovala na reprodukovanie minulosti nadväzovaním na tradície, moderná spoločnosť chápe dejiny ako výsledok činnosti historického subjektu. Napriek aktívnej úlohe historického subjektu v buržoáznej spoločnosti je budúcnosť výslednicou chaotickej zrážky sociálnych síl. Kríza buržoáznej spoločnosti, jej chmúrna perspektíva sa prejavuje smerovaním ku konzervatívizmu, čoho dôsledkom je narastajúca reglementujúca úloha tradícií, snaha zastaviť historický proces, vzdanie sa perspektívy pokroku. V socialistickej spoločnosti, aj keď nevyhnutne nadväzuje na všetko pozitívne čo bolo v minulosti vytvorené, pozitívne znamená predovšetkým progresívne. Nadväzovanie na pokrokové tradície znamená ich uvedomelé kritické prehodnocovanie vzhľadom na to, nakoľko napomáhajú tomu, aby človek prešiel z ríše nevyhnutnosti do ríše slobody.

LITERATÚRA

1. SPIRKIN, A. G.: Človek, kultúra, tradícia. Tradícia v istorii kultúry. Moskva 1978.
2. MARKARIAN, E. S.: Uzlovyje problemy teorii kulturnoj tradicii. In: Sovetskaja etnografija 1981, č. 2.
3. REBANE, J. K.: Princip socialnoj pamjati. In: Filosofskie nauki 1977, č. 5.
4. HÖNIG, A.: Zur Geschichtphilosophischen Kategorie Tradition. In: Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1964, č. 9.
5. ZYKOV, M. B.: Poňatije „pamjat“ kak konceptualnaja osnova dla organizacii meždisciplinarnogo issledovanija poňatija „kulturnaja tradicija“. Sovetskaja etnografija 1981, č. 3.
6. REBRIN, V. A.: Metodologičeskoje problemy socialističeskogo obščestvennogo soznanija. In: Voprosy filosofii 1982, č. 8.
7. REBANE, J. K.: Informacija i socialnaja pamjat: k probleme socialnoj determinacii poznanija. In: Voprosy filosofii 1982, č. 8.
8. REBANE, J. K.: O socialnoj determinacii poznanija. Autoreferát dŕžertácie na hodnosť doktora filozofických vied.
9. VLASOVA, V. B.: Tradicija kak socialno-filosofskaja kategorija. In: Filosofskie nauki 1980, č. 4.
10. GLADČENKOV, A. I.: Syntez tradicij i inovacij v sovremennoj japonskoj kulčure. In: Voprosy filosofii 1983, č. 4.
11. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zvŕzkoch. Zv. 2. Bratislava 1977.
12. Kultura středověku. Praha 1972.
13. Roč tradicij v istorii i kulčure Kitaja. Moskva 1972.
14. ZAMOŠKIN, J. A.: Osobnosť v USA. Bratislava 1983.
15. WIATR, J.: Kde sa berie agresivita? In: Kultura 1985, č. 2. In: Slov. preklad Výber 1985, č. 30.
16. KROŇSKI, T.: Fašismus a europská tradice. Praha 1988.
17. GOCHMAN, V. M.: Vystuplenije za kruglym stolom na temu: Predmet i metod istorii kultury. In: Istoriija SSSR 1979, č. 6.
18. ARUŤUNOV, S. A.: Obyčaj, ritual, tradicija. Sovetskaja etnografija 1981, č. 2.